

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BIȘA, DAN ROBERT

Problema răului în limitele doctrine ale creștinismului tradițional /

Dan-Robert Bișa. - Pitești : Paralela 45, 2018

Conține bibliografie

ISBN 978-973-47-2747-6

159.9

Imagine copertă: Detaliu din *Adam și Eva*, pictură de Albrecht Dürer

Copyright © Editura Paralela 45, 2018

Prezenta lucrare folosește denumiri ce constituie mărci înregistrate, iar conținutul este protejat de legislația privind dreptul de proprietate intelectuală.
www.edituraparelela45.ro

DAN-ROBERT BIȘA

PROBLEMA RĂULUI

în limitele doctrine
ale creștinismului tradițional

Editura Paralela 45

Cuprins

CUVÂNT-ÎNAINTE	9
CAPITOLUL I	13
1. Argument	13
2. Considerații generale privind problema răului	15
CAPITOLUL AL II-LEA	37
I. Un Dumnezeu absolut perfect	37
1. În ce termeni ar putea fi definit Dumnezeu?	37
2. Care sunt atributele lui Dumnezeu?	48
2.1. <i>Perfecțiunea absolută</i>	52
2.2. <i>Infinitatea</i>	63
2.3. <i>Aseitatea</i>	70
2.4. <i>Simplitatea</i>	73
2.5. <i>Unitatea și unicitatea</i>	77
2.6. <i>Imaterialitatea</i>	84
2.7. <i>Incomensurabilitatea</i>	89
2.8. <i>Eternitatea</i>	93
2.9. <i>Imuabilitatea</i>	98
2.10. <i>Impasibilitatea</i>	102
2.11. <i>Omniprezența</i>	105
2.12. <i>Libertatea perfectă</i>	109
2.13. <i>Creator primordial atotfiitor</i>	111
2.14. <i>Omnipotența</i>	113
2.15. <i>Omnisciența</i>	117
2.16. <i>Atodreptatea</i>	125
2.17. <i>Atobunăitatea</i>	135
2.18. <i>Atotiubirea</i>	167

2.19. <i>Atotiertarea</i>	172
3. Este viabil conceptul tradițional de Dumnezeu?	177
II. Răul din perspectiva creștinismului tradițional	179
1. Răul ca lipsă a binelui	179
2. Obiecții	184
2.1. <i>Oare răul chiar este doar o lipsă?</i>	184
2.2. <i>Ar fi posibilă apariția și propagarea lipsei binelui într-o lume creată de către un Dumnezeu absolut perfect?</i>	193
2.3. <i>Cum poate accepta un Dumnezeu atotbun ca binele să fie folosit pentru a produce răul atroce?</i>	194
2.4. <i>Cum ar putea fi atotbun un Dumnezeu care ar gândi și ar face posibil răul moral?</i>	196
3. Concluzii	197
CAPITOLUL AL III-LEA	201
I. Tentative tradiționale de teodicee creștină	201
II. Soluția augustiniană	210
1. Prezentare	210
2. Obiecții	223
2.1. <i>Cum a fost posibilă prima cădere în păcat?</i>	223
2.2. <i>Oare ar fi posibilă degradarea unei lumi create în mod desăvârșit de către un Dumnezeu absolut perfect?</i>	225
2.3. <i>Cine poartă principala responsabilitate pentru apariția răului?</i>	227
2.4. <i>Este compatibilă teza „vinii fericite” cu ansamblul teodiceei augustiniene?</i>	234
2.5. <i>Poate fi pusă în acord ideea atotbunătății divine cu teoria augustiniană a predestinării?</i>	237
2.6. <i>Este mai bună o lume în care majoritatea sufletelor sunt predestinate damnării eterne decât o lume din care răul ar lipsi în totalitate?</i>	244
2.7. <i>Este răul o consecință necesară a contingenței creaturilor?</i>	249
2.8. <i>Toate pedepsele divine sunt juste?</i>	250
2.9. <i>Cum se explică discrepanța dintre nivelul de suferință și gradul de culpabilitate al unor ființe umane?</i>	260
2.10. <i>Oare tot răul este doar păcat sau pedeapsă pentru păcat?</i>	262
3. Este viabilă soluția augustiniană?	269

III. Soluția irenaică	271
1. Prezentare	271
2. Obiecții	288
2.1. <i>Pot fi justificate toate manifestările răului prin presupusele lor consecințe benefice?</i>	288
2.2. <i>Ar fi posibil ca un Dumnezeu absolut perfect să creeze ființe imperfecte?</i>	292
2.3. <i>De ce au fost creați primii oameni într-un mediu din care răul lipsea în totalitate?</i>	294
2.4. <i>De ce nu li se oferă tuturor oamenilor șansa de a se mântui?</i>	301
2.5. <i>Este sustenabilă ipoteza că Dumnezeu vrea ca oamenii să se apropie de El în plan epistemic?</i>	309
3. Este viabilă soluția irenaică?	319
CAPITOLUL AL IV-LEA	323
1. Apărarea întemeiată pe liberul arbitru	324
1.1. <i>Este compatibilă ipoteza ticăloșiei transmundane cu postulatul perfecțiunii absolute a lui Dumnezeu?</i>	327
1.2. <i>Oare ar fi posibil ca un Dumnezeu omnipotent și perfect liber să depindă de un factor exterior pentru a-Și putea realiza Creația?</i>	329
1.3. <i>Oare n-ar fi existat binele moral dacă nu exista și posibilitatea producerii răului moral?</i>	330
2. Este Dumnezeu un agent moral?	332
2.1. <i>Dumnezeu nu este un agent moral, pentru că El nu este o Ființă</i>	332
2.2. <i>Dumnezeu nu este un agent moral, pentru că nu are obligații și îndatoriri</i>	337
2.3. <i>Dumnezeu nu poate fi un agent moral deoarece nu poate avea reușite sau eșecuri</i>	340
3. Concluzii finale	343
BIBLIOGRAFIE	351

Capitolul I

Introducere

1. Argument

În cadrul acestei lucrări, voi evalua viabilitatea principalelor tentative creștine tradiționale de soluționare a problemei răului, care au beneficiat și de susținerea Bisericii oficiale. Voi încerca să răspund și la întrebarea dacă ar fi posibilă formularea unei soluții viabile a problemei răului fără a depăși limitele cadrului doctrinar al creștinismului tradițional, precum și la aceea dacă problema răului poate fi un argument ateologic viabil.

În vederea atingerii acestor obiective, voi începe prin a formula câteva considerații generale privind problema răului, după care voi analiza concepțiile creștine tradiționale despre Dumnezeu și rău. Voi evalua, apoi, două tentative clasice de soluționare a problemei răului, dar și două propuneri alternative recente de a depăși acest obstacol explicativ, despre care autorii lor consideră că rămân în limitele doctrinare ale creștinismului tradițional. Pe baza rezultatelor obținute, voi căuta să răspund atât la întrebarea dacă este posibilă rezolvarea acestei probleme fără a trece dincolo de limitele cadrului doctrinar al creștinismului tradițional cât și la întrebarea dacă problema răului poate constitui un argument viabil pentru a nega existența lui Dumnezeu.

Utilizez noțiunea de „creștinism tradițional” în accepțiunea ei curentă, de ansamblu al ideilor, practicilor rituale și credințelor definitorii pentru tradiția creștină, care au fost aprobate de către Sfinții Părinți încă din perioada primelor concilii ecleziastice. Acest ansamblu include teze privitoare la atributele definitorii ale lui Dumnezeu, formulate de către reprezentanții *teismului clasic* (numit și *teism tradițional*),¹ dar și dogme religioase (ex: aceea a Sfintei

¹ În cadrul teismului clasic sau tradițional (care poate fi caracterizat ca fiind o teologie a Ființei perfecte, construită sub influența concepțiilor filosofice despre perfecțiune ale grecilor antici) se încearcă să se determine care sunt atributele perfecțiunii divine și cum ar putea fi definite acestea (n. a.).

Treimi) și o serie de credințe populare adânc înrădăcinate în conștiința colectivă a creștinilor pe care Biserica oficială nu le-a respins ca fiind eretice, ci a contribuit la propovăduirea lor (ex: credința că Dumnezeu este atotiubitor sau credința că există îngeri malefici care intervin din proprie inițiativă în viața cotidiană a oamenilor, influențându-i în mod negativ și conducându-i pe căi greșite).

Pornesc de la premisa că există un singur cadru doctrinar al creștinismului tradițional, care și-a păstrat identitatea sincronică și diacronică chiar dacă a suferit unele modificări pe parcursul timpului. Unitatea și identitatea i-au fost asigurate de o serie de teze considerate de către creștinii tradiționaliști ca fiind adevăruri religioase de netăgăduit, care nu și-au pierdut valabilitatea pe parcursul secolelor. Iată doar câteva exemple în acest sens: (a) – există un singur Dumnezeu atotbun, atotputernic și atotștiutor; (b) – există un plan divin care se află la baza a ceea ce se întâmplă în lume și care vizează atingerea unui obiectiv final benefic; (c) – Dumnezeu este absolut perfect, Creator primordial atotștiitor; (d) – răul este real, dar nu există în mod de sine stătător. Luând în considerare toate aceste teze (și nu numai pe ele), pot fi trasate limitele cadrului doctrinar al creștinismului tradițional și se poate stabili când sunt încălcate acestea (de pildă, atunci când s-ar afirma că lui Dumnezeu Îi lipsește vreun atribut al perfecțiunii absolute).

Pe parcursul lucrării de față, problema răului va fi analizată dintr-o dublă perspectivă, filosofică și teologică, ținând seama de faptul că ea se află într-o zonă de confluență a filosofiei cu religia și că, dacă vreunul dintre aceste două domenii teoretice ar fi ignorat, ar exista riscul obținerii unor rezultate incomplete și neconcludente.

Ar fi fost posibilă realizarea unei analize strict filosofice a problemei răului, prin cercetarea aspectelor ei de ordin logic, etic, epistemologic, metafizic, ontologic, etc, numai că o astfel de analiză nu ne-ar fi permis să stabilim dacă o serie de soluții propuse pentru această problemă sunt viabile în interiorul cadrului doctrinar al creștinismului tradițional. Este necesar să fie luate în calcul și aspecte care țin de latura dogmatică a creștinismului precum și interpretările canonice ale textelor biblice pentru a putea determina dacă soluțiile pe care le-au formulat teoreticienii creștini pentru problema răului sunt viabile și în contextul doctrinar și scripturar al religiei lor.

În secțiunea ce urmează, voi prezenta un scurt istoric al problemei răului. De asemenea, voi face câteva observații generale privind dificultățile pe care le presupune soluționarea acesteia din perspectiva creștinismului, care se preține a fi o religie monoteistă.

2. Considerații generale privind problema răului

În literatura de specialitate contemporană este quasi-unanim acceptată ideea că nu există o singură problemă a răului, ci mai multe astfel de probleme. În prefața volumului *The Blackwell Companion to the Problem of Evil* (a cărei primă ediție a fost publicată în anul 2013) chiar se afirmă în mod explicit că: „A vorbi despre problema răului este o greșeală – nu există o problemă a răului. În schimb, există multe probleme diferite ale răului, dintre care unele sunt mai presante decât altele”.¹ Dar care sunt aceste probleme? Și cum se explică faptul că majoritatea filosofilor contemporani care abordează această temă continuă, totuși, să vorbească despre problema și nu despre problemele răului?

Formularea unui răspuns exhaustiv pentru prima întrebare nu este posibilă în cele câteva rânduri pe care le voi dedica acestei chestiuni. După cum remarca Michael W. Hickson: „A oferi o trecere în revistă exhaustivă a problemelor răului în Apus ar echivala cu a scrie o istorie aproape completă a 2500 de ani de filosofie și religie”.² Poate fi realizată, însă, o scurtă clasificare a acestor probleme.

La momentul actual, cea mai des uzitată este aceea propusă de către Marilyn și Robert Adams, care au făcut deosebire între probleme ale răului de natură aporetică și probleme ale răului de natură ateologică.³ Problemele aporetice ale răului se caracterizează prin faptul că nu pun la îndoială existența lui Dumnezeu, ci doar scot în evidență anomalii și tensiuni filosofice care decurg din faptul că prezența răului în lume nu pare a fi în acord cu existența unui Dumnezeu atotbun și atotputernic. Rezolvarea problemelor aporetice ale răului presupune o analiză aprofundată a modului în care este înțeles răul și în care este gândită natura lui Dumnezeu, precum și a relației cauzale a lui Dumnezeu cu lumea creată. În ce privește problemele ateologice ale răului, acestea sunt invocate drept dovezi împotriva existenței lui Dumnezeu. Prin formularea lor se încearcă să se demonstreze că existența unui Dumnezeu atotbun, atotputernic și atotștiutor este logic incompatibilă cu existența răului. Pentru rezolvarea acestui tip de probleme ale răului este necesară formularea unei demonstrații de consistență logică.

¹ Justin P. McBrazer și Daniel Howard-Snyder, „Preface”, în *The Blackwell Companion to the Problem of Evil*, editată de Justin P. McBrazer și Daniel Howard-Snyder, Wiley Blackwell, 2013, p. xi.

² Michael W. Hickson, „A Brief History of the Problems of Evil”, în *The Blackwell Companion to the Problem of Evil*, editată de Justin P. McBrazer și Daniel Howard-Snyder, Wiley Blackwell, 2013, p. 3.

³ Cf. Marilyn McCord și Robert M. Adams, *The Problem of Evil*, Oxford University Press, New York, 1990, pp. 2-3.

Această distincție nu epuizează, însă, întreaga gamă a problemelor răului. După cum remarcau McBrazer și Howard-Snyder: „nu toate problemele răului sunt fie aporetice fie ateologice. Spre exemplu, poate că există probleme ale răului și pentru ateii; la urma urmelor, și ei trebuie să-i găsească un sens unei lumi a binelui și a răului fără asigurările și fundamentul oferit de către teism”.¹ Ea este, totuși, suficient de cuprinzătoare pentru a include acele probleme ale răului care fac obiectul analizei noastre, astfel încât se va dovedi a fi utilă și relevantă în contextul demersului de evaluare pe care îl vom realiza.

Faptul că în literatura de specialitate contemporană se vorbește preponderent despre problema și nu despre problemele răului este explicabil, în condițiile în care „problema răului a filosofiei contemporane – un set de argumente care vizează existența lui Dumnezeu – este foarte modernă. Este demn de remarcat faptul că până și expresia «problema răului» a apărut târziu; ea nu era comună în limba engleză până la mijlocul secolului al nouăsprezecelea. Oricum, atunci când ea a început să apară în mod frecvent în lucrări tipărite, nu se referea la o singură problemă. Cu siguranță, expresia nu se referea în mod exclusiv și nici măcar în mod predominant la o amenințare la adresa teismului”.² Prin utilizarea acestei expresii, filosofii contemporani care abordează tema respectivă încearcă să unifice o familie complexă de argumente prin intermediul cărora au fost reliefate dificultățile pe care le presupune punerea în acord a existenței răului în lume cu existența unui Dumnezeu atotbun și atotputernic. După cum observa Peter van Inwagen, noțiunea de „problemă a răului”, în accepțiunea ei contemporană, denotă o întreagă familie de provocări la adresa credinței într-un Dumnezeu atotbun și atotputernic.³ Fiind vorba despre una și aceeași familie de probleme, nu constituie o greșală să utilizezi această noțiune pentru a desemna totalitatea membrilor respectivei familii, ci poate fi chiar un avantaj deoarece, în acest fel, este facilitată urmărirea analizei subiectului abordat. De altfel, pe parcursul acestei lucrări, optez pentru a vorbi tot despre problema și nu despre problemele răului.

Primele enunțări ale problemei răului au fost precreștine, autorii lor fiind filosofi antici greci. Nu există un acord unanim între comentatori în a se stabili cine a fost primul dintre acești filosofi care a oferit o formulare distinctă a acestei probleme.

Unii comentatori i-au acordat întâietate lui Platon în această privință. W. Chase Greene, de pildă, afirmă că: „prima expunere distinctă a problemei

¹ Justin P. McBrazer și Daniel Howard-Snyder, *art. cit.*, p. xi.

² Michael W. Hickson, *art. cit.*, p. 16

³ Cf Peter van Inwagen, *The Problem of Evil*, Clarendon Press, Oxford, 2006, pp. 4–10.

răului în literatura greacă⁴¹ o reprezintă următorul pasaj din dialogul platonician *Republica*: „Atunci nici Zeul, din moment ce El este bun, nu ar putea fi (așa cum spune mulțimea) cauza tuturor lucrurilor, dar pentru omenire El este cauza puținelor lucruri, nefiind cauza multor lucruri. Pentru că lucrurile bune care ni se întâmplă sunt mult mai puține decât cele rele, iar pentru bine noi nu trebuie să asumăm nicio altă cauză decât Zeul, dar cauza răului trebuie să o căutăm în alte lucruri și nu în Zeu”.²

Alți comentatori au exprimat puncte de vedere mai nuanțate în privința acestui subiect. Michael W. Hickson, de exemplu, susținea că: „Este cert că problema răului stă la pândă în spatele acestui pasaj, în care preocuparea este aceea de a se evita să fie pusă pe seama zeilor orice implicare în apariția răului. Totuși, acest text încă nu enunță în mod explicit și nici nu implică vreo problemă a răului; mai degrabă, textul pune bazele unei modalități elegante de a ocoli toate problemele de acest fel, care va fi elaborată în continuarea *Republicii*, în dramatica povestire cosmologică din *Timaios*. În ambele dialoguri, Platon propune o descriere dualistă a originii universului. Nu există o singură cauză originară atotputernică și atotbună care este responsabilă pentru tot ceea ce există și care trebuie, așadar, să fie justificată, având în vedere cât de mult rău există în lume; în loc să ofere o astfel de justificare, Platon pune vina pentru apariția răului, în mod convenabil, pe o a doua cauză eternă, care poate fi «convinsă» de către puterea cauzei bune doar într-o măsură limitată”.³

În măsura în care în dialogurile *Republica* și *Timaios* chiar a fost formulată (fie și într-o manieră neexplicită) problema răului, aceasta are un caracter aporetic deoarece prin intermediul ei nu a fost negată existența Demiurgului ci doar atotputernicia Lui (pornindu-se de la premisa că Demiurgul nu a putut să împiedice apariția răului în lume pentru că natura materiei din care Și-a realizat creaturile era coruptă). Într-un dialog ulterior, intitulat *Legile*, Platon nu a mai respins ideea omnipotenței Demiurgului, ci doar ideea Providenței divine, explicând prezența răului în lume prin faptul că zeii nu intervin în cadrul acesteia și nu prin faptul că ei n-ar exista. Problema răului (dacă acceptăm ideea că a fost formulată o astfel de problemă în lucrarea respectivă) nu este folosită de către Platon pentru a contesta existența zeilor, ci doar ca argument antiprovidențial.

Este discutabil dacă Platon chiar a formulat în vreuna dintre lucrările sale o problemă distinctă a răului. Cu siguranță se poate vorbi, însă, despre o formulare

¹ W. Chase Greene, *Moirai: Fate, Good and Evil in Greek Thought*, Harper Torchbooks, New York, 1944, p. 298.

² Platon, „The Republic”, în *Plato in Twelve Volumes*, vol. 5 și 6, trad. de Paul Shorey, Harvard University Press, London, 1969, cartea a doua, secțiunea 379c.

³ Michael W. Hickson, *art. cit.*, p. 4.

clară și explicită a problemei răului în cazul următorului argument, pe care Lactantius i-l atribuia lui Epicur: „Dumnezeu fie dorește să înlăture relele și nu este capabil; fie este capabil și nu vrea; fie nici nu vrea nici nu este capabil; fie vrea și este capabil. Dacă El vrea să le înlăture și nu este capabil, înseamnă că e slab, ceea ce nu este în conformitate cu caracterul lui Dumnezeu; dacă El este capabil și nu vrea să le înlăture, înseamnă că este invidios, ceea ce, de asemenea, este în contradicție cu Dumnezeu; dacă nici nu vrea nici nu este capabil să înlăture răul, atunci este atât invidios cât și slab și, prin urmare, nu este Dumnezeu; dacă El vrea și este capabil să-l înlăture (singura variantă care I se potrivește lui Dumnezeu), atunci din ce sursă provin relele? Sau de ce nu le elimină?”¹ Admițând ca fiind corectă atribuirea pe care a făcut-o Lactantius, o serie de comentatori ulteriori (ex: David Hume, în *Dialoguri despre religia naturală*) au susținut, la rândul lor, că respectivul argument ar fi fost formulat de către Epicur. De altfel, acesta a ajuns să fie cunoscut sub numele de *paradoxul epicurean*.

Totuși, trebuie spus că nici până astăzi nu s-a putut stabili cu certitudine cine a fost adevăratul său autor. Semnele de întrebare în această privință sunt întemeiate, în condițiile în care fragmentul respectiv nu apare în niciuna dintre scrierile epicureene care ne-au parvenit. După cum observa Michael W. Hickson: „nicio lucrare epicureană existentă nu conține acest text. Sursa lui Hume pentru pasajul acum faimos a fost, probabil, articolul «Paulicienii», remarca E, din *Dicționarul* lui Pierre Bayle,² care a avut la rândul său drept sursă capitolul 13 din lucrarea *Despre furie* a anticului Părinte al Bisericii, Lactantius (240-320)”³ Cei care pun la îndoială originea epicureană a acestui paradox subliniază faptul că, exceptându-l pe Lactantius (care a trăit la câteva secole după moartea filosofului grec), nu există o altă sursă mai timpurie care să îi ateste această proveniență. Unii comentatori recenți⁴ se încumetă să susțină că argumentul în cauză nu este de sorginte epicureană.

Indiferent cine a fost adevăratul autor al argumentului respectiv, sunt de remarcat simplitatea, claritatea și concizia acestuia, care îl fac ușor inteligibil

¹ Lactantius, *A Treatise on the Anger of God Addressed to Donatus*, trad. de William Fletcher, cap. XIII, în colecția *Ante-Nicene Fathers*, vol. 7, editată de Alexander Roberts, James Donaldson și A. Cleveland Coxe, Christian Literature Publishing Co., Buffalo, NY, 1886..

² Pierre Bayle, *Historical and Critical Dictionary: Selections*, traducere, editare și introducere de Richard H. Popkin, asistat de Craig Brush, Hackett Publishing, Indianapolis IN, 1991, p. 169.

³ Michael W. Hickson, *art. cit.*, p. 6.

⁴ Mark Joseph Larrimore [*The Problem of Evil*, Wiley-Blackwell, 2001, pp. xix-xxi] și Reinhold F. Gleib ["Et invidus et imbecillus. Das angebliche Epikurfragment bei Laktanz, De ira dei", 13, 20-21, în *Vigiliae Christianae*, 42, 1988, p. 47-58]. Gleib consideră că argumentul respectiv are o sursă academică, antiepicureană.

și îi sporesc forța de impact. Inclusiv din aceste motive el a reprezentat o adevărată provocare intelectuală pentru apologeții creștinismului, care au încercat să-i găsească o rezolvare compatibilă cu principiile doctrinare ale religiei lor, fiind conștienți de faptul că, în lipsa unei astfel de soluții, ar fi putut fi subminată credința în atotbunătatea și atotputernicia lui Dumnezeu.

În ce privește posibila existență a unor intenții ateiste care să fi stat în spatele acestui argument, Michael W. Hickson făcea următoarele observații: „asumând că Epicur și-a conturat problema răului în cuvintele pe care le relatează Lactantius, este problematic să presupunem că ar fi existat intenții ateiste în spatele întrebărilor sale. Pe de o parte, este îndoielnic că cineva ar fi putut să fie ateu în perioada elenistică, atât de răspândită era religia în viața cotidiană. Cuvântul «ateu», deși era comun în vremea lui Epicur, era un termen de ocară, mai degrabă decât o încercare de a descrie credințele cuiva. Dar mai important decât atât este faptul că toate dovezile de care dispunem sugerează că Epicur credea în Dumnezeu, deși este indubitabil că el nega Providența divină”¹ În opinia lui Hickson, nu există niciun argument antic împotriva existenței lui Dumnezeu care să fie întemeiat pe existența răului, pentru că autorii antici nu au perceput răul ca pe o amenințare la adresa credinței în existența lui Dumnezeu, ci, eventual, ca pe o dovadă a inexistenței Providenței divine și a incapacității omului de a ști dacă zeeii există.

Poate că Hickson are dreptate atunci când susține că autorul așa-numitului *paradox epicurean* nu a intenționat să nege existența lui Dumnezeu (cu toate că ar fi recomandabil să adoptăm o poziție rezervată în această privință, în condițiile în care nu se poate determina cu exactitate nici care au fost intențiile unui autor a cărui identitate nu este certă și nici care a fost adevărata formă a argumentului respectiv în textul original). În ce privește ipoteza lui Hickson potrivit căreia nu există niciun argument ateologic antic întemeiat pe existența răului, consider că aceasta ar trebui privită, la rândul ei, cu circumspecție, având în vedere faptul că au existat filosofi antici (pe care îi catalogau chiar contemporanii lor ca fiind ateii) ale căror lucrări s-au pierdut în cea mai mare parte (unele dintre ele fiind distruse în mod deliberat de către cei care nu le împărtășeau ideile și care considerau că, dacă acestea ar fi devenit cunoscute pe scară largă și ar fi dăunuit, ar fi putut provoca grave prejudicii societății). Unele dintre acele lucrări pierdute ar fi putut să conțină astfel de argumente. Este semnificativ în această privință cazul lui Democrit, care ar fi putut să formuleze un asemenea argument într-una dintre numeroasele sale lucrări care nu s-au păstrat nici măcar fragmentar (adversarii săi doctrinari având grijă să fie distruse cu meticulozitate nu numai manuscrisele originale, ci și copiile acestora).

¹ Michael W. Hickson, *art. cit.*, pp. 6-7

Presupunând că am admite, totuși, că niciunul dintre filosofii antici nu a formulat problema răului ca argument prin care să încerce să neghe existența lui Dumnezeu, ar trebui să înaintăm mult în timp, până în epoca medievală, pentru a identifica primul astfel de argument în *Summa Theologica* a lui Toma d'Aquino. Iată cum formula Toma argumentul respectiv: „Se pare că Dumnezeu nu există. Căci dacă unul dintre contrarii ar fi infinit, celălalt va fi în întregime suprimat. Dar prin termenul *Dumnezeu* se înțelege faptul că El este un bine infinit. Dacă, așadar, Dumnezeu ar exista, niciun rău nu ar mai fi de găsit. Dar răul se află în lume. Deci, Dumnezeu nu există”.¹

Chiar dacă l-a luat în calcul ca pe o posibilă obiecție la adresa ideii existenței lui Dumnezeu, Toma nu considera, însă, că acest argument ar putea să pună realmente în pericol credința în Dumnezeu deoarece, din punctul său de vedere, răul nu îi este opus binelui ca un contrar, ci așa cum absența unei proprietăți îi este opozabilă posesiei acelei proprietăți. În aceste condiții, prezența răului în lume nu ar fi incompatibilă cu existența unui Dumnezeu atotbun și atotputernic, Creatorul primordial al acestei lumi.

Referitor la importanța pe care o acorda Toma d'Aquino problemei răului, Brian Davies considera că el „nu are nimic de spus pe această temă. Vreau să spun că el nu oferă niciodată o discuție de sine stătătoare despre ceea ce filosofii contemporani au ajuns să numească problema răului. El nu are nicio carte sau eseu despre aceasta. El nu oferă nicio analiză completă care să meargă pe linia «Dumnezeu este X, Y, Z, etc.; și totuși răul există; deci cum putem împăca răul cu existența lui Dumnezeu?» În acest sens, ceea ce acum trece drept problema răului nu este menționat în scrierile lui Toma d'Aquino. Acestea nu sunt implicate în construirea unei teodicee susținute sau a unei apărări a credinței în Dumnezeu care să fie scrisă aruncând un ochi asupra răului”.²

Problema răului ajunge în centrul atenției teologilor creștini occidentali în perioada Reformei și a Contrareformei. Atunci, ea a fost folosită ca instrument polemic de către protestanți și catolici, în tentativele lor de a-și submina reciproc pozițiile doctrinare. În special doctrina calvinistă a dublei predestinări a constituit ținta unor obiecții care semnalau faptul că nu ar fi posibil ca un Dumnezeu atotbun să fi predestinat damnării eterne majoritatea sufletelor omenești.

Dezbaterile filosofice pe marginea problemei răului au cunoscut și ele o puternică revigorare odată cu apariția lucrării lui Pierre Bayle intitulată

¹ Toma d'Aquino, *Summa theologiae*, trad. de A. Baumgarten (coord.), E. Bejan, A. Bereschi, G. Chindea, M. Ciortea, E. Grosu, L. Maftai, M. Maga, A. Muraru, L.-M. Popoviciu, V. Rus, D. Săvinescu, W. Tauwinkl, Polirom, Iași, 2009, Ia, q. 2, art. 3.

² Brian Davies, *Thomas Aquinas on God and Evil*, Oxford University Press, Oxford & New York, 2011, p. 6.

Historical and Critical Dictionary, în care acest autor își exprima scepticismul în ce privește posibilitatea rezolvării problemei răului. El era de părere că rațiunea umană este mult prea slabă și mărginită pentru a putea duce la îndeplinire un astfel de demers. Trebuie spus că Bayle nu considera că problema răului ar dovedi inexistența lui Dumnezeu, ci doar că rațiunea umană nu este capabilă să demonstreze cum ar putea fi pusă în acord existența răului în lume cu existența unui Dumnezeu atotbun și atotputernic care ar fi creat lumea.

Alți autori ai Secolului Luminilor au recurs la problema răului pentru a demonstra improbabilitatea sau chiar imposibilitatea existenței unui Dumnezeu atotbun.

Unul dintre ei a fost David Hume. În *Dialoguri despre religia naturală*,¹ el a încercat să demonstreze că existența unei cauze prime a universului care să fie bună din punct de vedere moral este foarte improbabilă date fiind dovezile empirice pe care le avem privind prezența activă a răului în lume. Aceasta este prima formulare a problemei răului ca argument evidențialist prin care este pusă la îndoială existența lui Dumnezeu pornind de la constatarea prezenței răului în lume, fără a susține, însă, că existența răului ar fi logic inconsistentă cu existența Lui. Pe parcursul lucrării menționate, personajul Philo afirmă de mai multe ori că ele sunt consistente, dar că amestecul de bine și de rău din lume, observabil pe cale empirică, face foarte improbabilă existența unui singur Creator atotbun al acesteia.

Celălalt autor iluminist la care voi face referire a rămas anonim, dar este cunoscut ca fiind cel care a scris lucrarea *Jordanus Brunus Redivivus*, în care a încercat să demonstreze printr-un argument logic că nu este posibil să existe un Dumnezeu atotbun și atotputernic dacă există răul. Michael W. Hickson observa că: „Primul scriitor care a încercat să demonstreze incompatibilitatea logică a existenței unui Dumnezeu bun și a existenței răului fizic și moral este autorul anonim al lucrării în limba franceză (în ciuda titlului ei latin) *Jordanus Brunus Redivivus*”.² După cum susținea acest autor anonim: „O ființă infinit de bună care este atotputernică nu ar trebui nici să săvârșească și nici să permită altceva decât ceea ce este bine. Dacă ar fi o bunătate infinită în lume, nu ar fi niciun rău, nici măcar umbra răului. Totuși, există răul: vă las să trageți concluzia logică”.³ Se poate considera că aceasta este prima utilizare a problemei răului ca argument

¹ David Hume, *Dialogues concerning Natural Religion and Natural History of Religion*, editată cu introducere și note de J. C. A. Gaskin, Oxford University Press, Oxford, 1993, p. 107.

² Michael W. Hickson, *art. cit.*, p. 14.

³ Anonim, „Jordanus Brunus Redivivus ou Traité des Erreurs populaires. Ouvrage critique, historique, et philosophique, imité de Pomponace”, în *Recueil de pièces diverses*, Bibliothèque Municipale de Rouen ms. M 74, p. 102.

logic prin intermediul căruia este contestată existența unui Dumnezeu atotbun și atotputernic pornind de la constatarea existenței răului în lume.

Acest gen de argument a fost perfecționat, două secole mai târziu, de către J. L. Mackie. În opinia acestui autor, cea mai simplă modalitate de exprimare a problemei răului o reprezintă următoarea trilemă: Dumnezeu este omnipotent; Dumnezeu este atotbun; și totuși, răul există. El remarca faptul că: „Pare a exista o oarecare contradicție între aceste trei propoziții, în așa fel încât, dacă oricare două dintre ele ar fi adevărate, cea de-a treia ar fi falsă. Dar, în același timp, toate trei sunt părți esențiale ale majorității pozițiilor teologice: se pare că teologul, concomitent, trebuie să adere și nu poate să adere în mod consistent la toate trei”.¹ Numai că, după cum remarca el însuși, pentru o formulare completă a problemei mai sunt necesare câteva premise, și anume aceea că binele este opus răului, aceea că o ființă bună face tot ce îi stă în putință pentru a elimina răul și aceea că nu există limite pentru ceea ce poate face o ființă atotputernică. El consideră că, dacă toate aceste premise ar fi acceptate, ar reieși că existența unei ființe atotbune și omnipotente este incompatibilă cu existența răului.

Și alți autori i-au împărtășit opinia privind existența acestei contradicții logice. De pildă, H. J. McCloskey susținea că: „Răul este o problemă pentru teist prin aceea că între faptul răului, pe de o parte, și credința în omnipotența și perfecțiunea lui Dumnezeu, pe de altă parte, există o contradicție”².

În numeroase lucrări de specialitate contemporane, argumentul lui Mackie este folosit ca punct de reper de către comentatorii care încearcă să traseze o distincție clară între argumentele logice și argumentele evidențialiste întemeiate pe existența răului. De pildă, de către Daniel Howard-Snyder, care face următoarele precizări: „îngăduind ca argumentul lui Mackie să ne servească drept ghid, ne putem gândi la un «argument logic întemeiat pe existența răului» ca fiind unul care are o premisă care spune că Dumnezeu și vreun fapt *cunoscut* despre rău sunt *incompatibile* și ne putem gândi la un «argument evidențialist întemeiat pe existența răului» ca fiind unul căruia îi *lipsește* o astfel de premisă. Adică, ar trebui să ne așteptăm ca membrilor paradigmatici ai familiei evidențialiste fie (i) să le lipsească în întregime o premisă care spune că Dumnezeu este incompatibil cu vreun fapt referitor la rău fie (ii), dacă au o astfel de premisă, atunci faptul care este reputat ca fiind referitor la rău să nu poată fi cunoscut cu certitudine (de exemplu, s-ar putea pretinde că el este probabil într-o măsură semnificativă sau că este rezonabil să crezi că a avut loc)”³.

¹ J. L. Mackie, „Evil and Omnipotence”, în *Mind*, 64, 25, 1955, p. 200.

² H. J. McCloskey, „God and Evil”, în *Philosophical Quarterly*, 10, 39, 1960, p. 97.

³ Daniel Howard-Snyder, „Introduction: The Evidential Argument from Evil”, în *The Evidential Argument from Evil*, editată de Daniel Howard-Snyder, Indiana University Press, Indianapolis, 1996, p. xiv.

În urma acestui scurt excurs istoric, am putut constata, în linii mari, cum s-a schimbat în timp percepția asupra problemei răului. Teologii creștini n-au perceput de la început această problemă ca pe un real pericol la adresa credinței în existența lui Dumnezeu, ci mai degrabă ca pe un argument care evidențiază dificultățile pe care le presupune punerea în acord a ideii de Dumnezeu atotbun și atotputernic (care este considerat a fi Creatorul primordial atotștiutor al acestei lumi) cu prezența reală și activă a răului în lume. De-abia către sfârșitul secolului al XVIII-lea problema răului a ajuns să fie percepută și utilizată în mod deliberat ca argument ateist.

În aceste condiții, ar putea părea surprinzător interesul manifestat de către teoreticienii creștini pentru problema răului încă din primele secole ale creștinismului, dar și dificultățile pe care le-au întâmpinat în tentativa de a o rezolva. În fond, de ce este greu de soluționat această problemă din perspectivă creștină? Și cât de grave ar fi putut fi consecințele nesoluționării ei pentru ansamblul religiei creștine? Voi încerca să răspund pe scurt acestor întrebări în cele ce urmează.

Problema răului nu ar fi dificil de rezolvat dacă s-ar porni de la premisa că lui Dumnezeu Îi lipsesc anumite însușiri ale perfecțiunii (ex: atotbunătatea, omnisciența și omnipotența) și/sau dacă s-ar porni de la premisa că răul nu este real.

De exemplu, dacă ar fi abandonată ideea că Dumnezeu este atotbun, ar fi posibil ca El să nu le vrea doar binele creaturilor Sale, iar apariția inițială a răului în lume ar putea fi pusă chiar pe seama Lui. S-ar putea afirma că Dumnezeu are și o latură malefică și că El a creat și răul, nu doar binele.

Pe de altă parte, dacă Dumnezeu nu ar fi considerat ca fiind atotputernic, s-ar putea pretinde că El nu a putut să împiedice apariția răului și că nu a putut să îl elimine după ce a apărut, deși ar fi vrut să procedeze astfel. În aceste condiții, prezența răului în lume nu ar constitui un motiv suficient pentru a respinge ideea atotbunătății Sale.

În cazul în care s-ar renunța la ideea că Dumnezeu este atotștiutor, ar putea fi rezolvată problema răului susținând că El n-a anticipat apariția răului sau că n-a știut cum să o împiedice și cum să procedeze pentru a nimici răul după ce acesta s-a ivit în lume. Atotbunătatea lui Dumnezeu ar fi, în aceste condiții, compatibilă cu prezența răului în cadrul Creației Sale.

Problema răului ar fi eliminată și dacă s-ar postula că răul este doar o iluzie. În unele religii orientale (ex: budismul și hinduismul) se pornește de la această premisă. Drept consecință, problema răului nu apare în aceste religii.

Astfel de soluții nu sunt, însă, acceptabile din perspectiva unui creștin tradiționalist, nefiind conforme cu principiile doctrinare ale religiei sale. În cadrul creștinismului tradițional, este considerată a fi în mod indiscutabil